

PIERWIASTEK MAGICZNY W TRADYCYJNEJ MEDYCYNIE TATARÓW POLSKICH

Człowiek i Zdrowie, nr 1 (VI), 2012

Ernest Szum

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Streszczenie: Artykuł prezentuje wyniki jakościowych badań współczesnej kultury społeczności Tatarów polskich w ujęciu etnometodologicznym. Tradycyjne elementy narodowej kultury społeczności tatarskiej przedstawione zostały w perspektywie funkcjonalno-strukturalnej na tle ogólnej charakterystyki tej grupy etnicznej oraz historii obecności i wieloaspektowej aktywności Tatarów na ziemiach polskich. Artykuł ukazuje przenikanie się magicznych i medycznych elementów w lecznictwie ludowym Tatarów, zamieszkujących ziemie polskie. W tekście wskazano również relacje narodowej kultury Tatarów polskich (w ujęciu historycznym polsko-litewskich) z narodową kulturą polską, a także integrację części ich elementów.

Słowa kluczowe: Tatarzy polscy, medycyna tradycyjna, magia ludowa, wierzenia i legendy, etnologia, antropologia kulturowa, socjologia zdrowia i choroby, socjologia medycyny.

Wstęp

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) definiuje medycynę tradycyjną jako „sumę wiedzy, umiejętności i praktyk opartych na teorii, przekonaniach i doświadczeniu właściwych różnym kulturom, zrozumiałych lub nie, stosowanych dla podtrzymania zdrowia, zapobiegania, diagnozowania bądź leczenia chorób fizycznych i psychicznych”¹. Stanowisko przyjęte przez WHO wskazuje również fakt, że wiedza stanowiąca istotę tradycyjnej medycyny oraz umiejętności dotyczące tradycyjnych metod leczenia, przekazywane są z pokolenia na pokolenie i obejmują zarówno ziołolecznictwo, korzystanie z produktów pochodzenia naturalnego, jak i magię leczniczą oraz sposoby leczenia, które nie mogą być wyjaśnione przez współczesną medycynę. Taka definicja medycyny tradycyjnej (zamiennie określanej również mianem ludowej) pozwala badać nie tylko dawne sposoby leczenia, ale otwarta jest także na nowe – naturalne i paranaturalne – metody leczenia. W tym ujęciu medycyna tradycyjna nie jest jedynie ograniczonym zasobem wiedzy, reliktem przeszłości, ale wciąż progresywnym segmentem wiedzy ludowej, nieustannie poszerzanym o nowe techniki dbałości o zdrowie.

Paradygmatem współczesnej etnologii oraz antropologii kulturowej jest związek kultury z całokształtem życia społecznego badanej grupy, a głównym zadaniem nauk etnologicznych jest wykazanie jej kulturowej specyfiki (Burszta 1998, s. 11-16). Problematyka tatarska stwarza, etnografom i antropologom kulturowym oraz przedstawicielom pokrewnych nauk społecznych, możliwości różnorodnego ukierunkowania badań (Levi-Strauss 2001, s. 50-57). Możliwa jest praca nad zgromadzeniem jak największej ilości faktów z zakresu kultury oraz życia społecznego Tatarów, albo dążenie do stworzenia modelowego wzoru kulturowego tej grupy etnicznej. Wzór taki, skonstruowany współcześnie, zawsze jednak w pewnym stopniu stanowić będzie „pozostałość po bujnej niegdyś obyczajowości” (Borawski 1978, s. 65).

Materiał i metoda badań

Celem badań, przeprowadzonych w społeczności Tatarów polskich, było stwierdzenie istnienia lub braku związków pomiędzy tatarską tradycyjną medycyną ludową oraz stanowiącą jej integralną część specyficzną szamańską magią a szeroko pojmowaną kulturą tej grupy etnicznej, dawniej i współcześnie.

Badania przeprowadzono w trybie ciągłym – w dwóch corocznych cyklach – podczas obchodów święta Sabantuj w Kruszynianach w 2010 i 2011 roku. Na imprezy związane z obchodami święta przybywali Tatarzy polscy ze wszystkich skupisk tej grupy etnicznej. Badani przedstawiciele ludności tatarskiej pochodzili w zdecydowanej większości z Podlasia, ale byli pośród nich również reprezentanci innych, mniejszych skupisk tej grupy etnicznej. Wybór badanych był przypadkowy.

Do przeprowadzenia badań wykorzystano metodę sondażu i technikę wywiadu swobodnego. Metoda ta wpisuje się w tradycję badań jakościowych, ugruntowanych w materiale empirycznym, a więc niesie ze sobą szereg założeń teoretycznych i metodologicznych, dotyczących przebiegu procesu badawczego, od fazy przygotowawczej do opracowywania zebranego w terenie materiału (Babbie 2004). Opis i strukturalno-funkcjonalna analiza zagadnień będących przedmiotem badań uzupełnione zostały zapisami i opracowaniami historycznymi.

¹ *Rozszerzona definicja dostępna jest na stronie WHO, World Wide Web: <http://www.who.int/medicines/areas/traditional/en/index.html> (dostęp 10.05.2012 r.).

Zarys historii Tatarów zamieszkujących ziemie polskie

Tatarzy to jeden z narodów nie posiadających własnego państwa. Stanowią obecnie grupę etniczną i wspólnotę wyznaniową (Jasiewicz 1980, s. 145-158. Por. Borawski 1983, s. 133-167), a także mniejszość narodową w populacji kilku państw wschodniej Europy (Bobrownicka 1996).

Walka o „schemę” po jednym z największych zdobywców w dziejach ludzkości – Czyngis-chanie, którą była władza w Złotej Ordzie, doprowadziła do rozpadu państwa na wiele chanatów, z których najdłużej utrzymał się Chanat Krymski, ulegając Rosji dopiero w 1783 roku. W XX wieku Tatarzy krymscy próbowali wywalczyć niepodległość, ale ich starania zakończyły się porażką. W 1944 roku oskarżeni przez władze radzieckie o kolaborację z Niemcami, zostali brutalnie spacyfikowani i wywiezieni w głąb Związku Radzieckiego. W ostatnim dwudziestolecu XX wieku wielu z nich powróciło, a Krym posiada obecnie autonomię w ramach państwa ukraińskiego. Natomiast Republika Tatarstanu uzyskała status podmiotu Federacji Rosyjskiej. Współcześnie Tatarzy najliczniej zamieszkują Rosję, Białoruś, Ukrainę, Litwę i Polskę. W Polsce postrzegani są jako nacja pogranicza wschodniej części kraju. W zdecydowanej większości są muzułmanami, ale niektórzy z nich to wyznawcy prawosławia (Tyszkiewicz 2002; Kołodziejczyk 1997).

Na ziemiach polskich pierwsi osadnicy tatarscy pojawili się pod koniec XIV wieku. W XIV stuleciu osiedlali się na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego, a od XVII wieku również w Koronie Królestwa Polskiego (Kryczyński 1938; Tyszkiewicz 1989). Ich głównym zajęciem tradycyjnie była wojaczka. Tatarzy przybywający do Wielkiego Księstwa Litewskiego najczęściej byli uchodźcami ze Złotej Ordy i z Krymu, nie rzadko należącymi do starszyny przedstawicielami rodów arystokratycznych. Bardzo chętnie przyjmowani byli przez księcia Witolda i osadzani na jego ziemi, jako ludność obowiązana do świadczenia służby wojskowej. Rody tatarskie w zamian za ofiarą służbę wojskową otrzymywały herby szlacheckie i nadania ziemskie. Stratyfikacja społeczna oraz związana z nią struktura ekonomiczna ludności tatarskiej była bardzo zróżnicowana. Wraz z elitą – Tatarami gospodarskimi, wywodzącymi się z arystokratycznej starszyny, przybywali na Litwę również Tatarzy kozacy oraz potomkowie niewolnych jeńców wojennych. Odrębną mikrospołeczność stanowili Tatarzy miejscy, osiedlani w miastach i na przedmieściach, których nie obejmowały królewskie i sejmowe przywileje. Płacili pogłówne i trudnili się rzemiosłem – przede wszystkim garbarstwem; oraz handlem – najczęściej końmi; a także furmaństwem i ogrodnictwem. Grono osadników powiększali również tatarscy jeńcy wojenni, którzy przez władców lokowani byli we wsiach tatarskich na Litwie, gdzie zajmowali się głównie rolnictwem (Sobczak 1984). Emigracja tatarska przeżywała swoje apogeum w latach trzydziestych XV wieku, a ostatnie grupy emigrantów przybyły na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego na początku XVI wieku. Ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego zamieszkiwało wówczas około trzy i pół tysiąca Tatarów. Na przełomie XV i XVI wieku w wojsku polsko-litewskim pojawiły się pierwsze rotty tatarskie. Służyli w nich głównie Tatarzy gospodarscy i potomkowie wojowników ordyńskich – Tatarzy kozacy. W wyniku wojen z Moskwą część Tatarów przeniosła się do dóbr magnackich na Ukrainie. Tatarzy kozacy często pracowali też jako eskorta dyplomatów, kurierzy, albo członkowie milicji magnackich. W drugiej połowie XVII wieku i w stuleciu XVIII, część szlachty tatarskiej w znacznym stopniu spolonizowała się; zaś Tatarzy osiadli w miastach oprócz polonizacji ulegli w pewnej mierze również wpływom białoruskim (Sobczak 1987, s. 41-69; Tyszkiewicz 1989).

Tatarzy osiadli w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, myśleli oraz wyrażali się w słowie i piśmie wyłącznie w aspekcie dynastycznym, nigdy zaś geograficznym. Między sobą, czy mówiąc o sobie, nie wymieniali nazwy żadnego z państw, ponieważ ich stosunek do państwa, jako takiego, był dla nich zawsze obojętny. Na ziemiach polskich i litewskich Tatarzy pojawili się wskutek nawiązania interpersonalnych relacji z dynastią jagiellońską, a nie w efekcie zaistnienia ich formalnego stosunku do państwa polsko-litewskiego (Górka 1935, s. 156).

W drugiej połowie XVII wieku Tatarzy osiadli na terenach państwa polsko-litewskiego stopniowo tracili swój język i wiele obyczajów. Posługiwali się językiem polskim lub ruskim, jedynie w modlitwach używając arabskiego. Masowo spolszczali swoje nazwiska i coraz bardziej asymilowali się z miejscową ludnością. W Polsce okresu międzywojennego upowszechniło się określenie Tatarzy polscy, które dotyczyło Tatarów zamieszkujących na dawnym obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Nie było to jednak określenie precyzyjne, gdyż wówczas większość z nich mieszkała na Litwie i aż do końca Wielkiej Wojny nazywano ich Tatarami litewskimi lub Muślimami (Talko-Hrybiewicz 1924; Miśkiewicz 1990). Tatarów współcześnie zamieszkujących w Polsce określa się zwykle mianem Tatarów polskich, co w pełni uzasadnione jest wysokim stopniem ich spolszczenia; zaś w kontekście historycznym jako Tatarów polsko-litewskich (Pałubicki 1996, s. 81).

W wiedzy potocznej upowszechniło się przekonanie o oddaniu i poświęceniu Tatarów polskich przybranej ojczyźnie, które w dużej mierze wynika z faktu ich ofiarnej służby wojskowej, najpierw w litewskich, następnie w polsko-litewskich, a w okresie międzywojennym w polskich siłach zbrojnych (Kryczyński 1984; Borawski 1986; Borawski, Dubiński 1986). Jednak w oparciu o źródła historyczne należy stwierdzić, że pogląd ten w wątpliwość poddaje tzw. „zdrada Lipków”, przez Tatarów nazywana chętniej mniej pejoratywnym określeniem „bunt Lipków” (Borawski, Dubiński 1986; Kołodziejczyk 1997; Tyszkiewicz 1989).

Przywileje uzyskane przez Tatarów hospodarskich – przywódców wspólnoty tatarskiej, zapewniły całej nacji przetrwanie jako odrębnej społeczności i grupie etnicznej, a także zachowanie pewnego stopnia autonomii i swobodę praktykowania religii muzułmańskiej, zarówno w okresie I Rzeczypospolitej, jak i w Polsce odrodzonej po zaborach. W okresie międzywojennym w granicach Polski żyło około pięć i pół tysiąca Tatarów, którzy zamieszkiwali przede wszystkim w województwach: wileńskim, nowogródzkim i białostockim (Borawski, Dubiński 1986, s. 5-6). W czasie II wojny światowej Tatarzy ponieśli dotkliwe straty w strukturze społecznej, szczególnie wysokie wśród inteligencji. Wskutek zmiany granic po wojnie na terytorium Polski pozostały tylko dwie wsie tatarskie, położone na Podlasiu – Bohoniki i Kruszyniany (aktualnie w województwie podlaskim). Wspólnoty tatarskie znajdują się również w Białymstoku i w Sokółce, a w mniejszym wymiarze także w Gdańsku, Warszawie i Gorzowie Wielkopolskim. Obecnie osadnictwo tatarskie ogranicza się niemal wyłącznie do Podlasia. W rozproszeniu Tatarzy żyją również w innych rejonach kraju, coraz częściej ulegając jednak polonizacji. Aktualnie Tatarzy polscy łącznie stanowią diasporę liczącą w sumie około trzy tysiące osób (Tyszkiewicz 2002). W zdecydowanej większości są muzułmanami, ale niektórzy z nich to wyznawcy prawosławia. Ludność tatarska po dzień dzisiejszy zachowała odrębność religijną oraz narodową kulturę, tradycję i obyczaje.

Wierzenia magiczno-religijne i oparte na nich zabiegi tradycyjnej medycyny

W kategorii rytuałów magiczno-religijnych i opartych na nich zabiegów tradycyjnej medycyny Tatarów polskich lokują się metody leczenia wykorzystujące magię bądź religię do celów uzdrowicielskich. Katalog tej kategorii nie jest może bardzo obszerny, ale za to niezwykle ciekawy.

W dawnej Rzeczypospolitej z usług tatarskich znachorów, których nazywano siufkaczami, korzystała często polska i litewska ludność chrześcijańska. W XVI wieku oraz w stuleciu XVII wielu polskich i litewskich magnatów miało na swych usługach Tatarów wziętych do niewoli podczas licznych wówczas wojen, których wykorzystywano jako znachorów, uzdrowicieli, cudotwórców, a także wróżbitów zwanych fałdżejami (Borawski, Dubiński 1986; Kołodziejczyk 1997; Tyszkiewicz 1989).

Obecna w życiu społeczności tradycyjnych wiara w siły nadprzyrodzone oraz w duchy, u ludów muzułmańskich została usankcjonowana przez Koran (choć tatarski islam nie jest tożsamy z bliskowschodnim, zawiera wiele odstępstw od swego pierwowzoru – islamu sunnickiego, będących skutkiem wpływów ludności chrześcijańskiej) (Kamocki 2000, s. 139; Kryczyński 1935; Dziekan 1993). Prorok Muhammad uznał istnienie demonów i zaliczył je do wrogów Allaha. Wyjątkiem były džinny – demony nawrócone na islam, które miały pomagać świątobliwym mężom, w tym również znachorom, w dokonywaniu cudów. Tatarzy zamieszkujący ziemie polskie i litewskie, w szczególności wsie i zaścianki, jeszcze w latach trzydziestych XX wieku wierzyli w istnienie duchów (Kryczyński 1938). Praktyki magiczne powstałe na podłożu wierzeń i przesądów ludności tatarskiej zajmowały znaczące miejsce w jej folklorze.

Świat tatarskich wierzeń wypełniał cały zestaw różnego rodzaju duchów. Wyróżniano grupy duchów dobrych i złych. Do dobrych należały wspomniane powyżej džinny, zaś do złych fiereje. Według przekonań Tatarów, na świecie szczególnie mnogo występowały wrogie każdemu człowiekowi fiereje. Mogły one przyjmować postać ludzi, zwierząt lub potworów z innych światów. Duchy te zamieszkiwały na uroczyskach, mokradłach, lasach, cmentarzach, opuszczonych świątyniach i innych bezludnych miejscach. Tatarzy znajdując się w pobliżu takich miejsc zachowywali wzmoczoną ostrożność i czujność, a najlepiej było również wypowiedzieć odpowiednią formułę magiczną lub odmówić modlitwę. Fiereje opuszczały swoje legowiska o zmierzchu, kiedy ludzie zwykle byli już po odmówieniu wieczornych modlitw. W porze nocnej niebezpieczne było samo wypowiedzenie ich nazwy, czy nawet pomyślenie o nich (Z relacji zebranych podczas obchodów tatarskiego święta Sabantuj w Kruszynianach w 2010 i 2011 roku [dalej: Z relacji...]). Spośród wszystkich fierejów, Tatarzy najbardziej obawiali się diabłów, ponieważ to właśnie je uważali za najgroźniejsze. Diabły posiadały własne imiona, np. Iblis. Występowały one zwykle pod ludzką postacią, gdyż często przebywały wśród ludzi, czyhając na dusze umierających. W tatarskich legendach i podaniach stosunkowo często obecny jest motyw walki dobrych džinnów z diabłami u łóża chorego (Borawski 1981, s. 113-128).

W wierzeniach Tatarów, tatarscy uzdrowiciele, określani najczęściej jako znachorzy, ale nazywani również cudotwórcami, wywoływali też džinny, które nie tylko spełniały prośby znachorów o wyleczenie chorych, ale i chętnie opiekowały się ludźmi zdrowymi. Odbывało się to w następujący sposób: klient przychodził do uzdrowiciela i siadał w kręgu zakreślonym modlitewnikiem noszącym nazwę chamai; następnie modlił się, aż Allah zesłał dobre duchy, które przyobiecały mu opiekę (Z relacji...). W takich przypadkach niezbędny był wysoki stopień wiary klienta w cudowne zdolności uzdrowiciela i równie wysoki stopień podatności na jego sugestie. Uzdrawienie było w znacznym stopniu zależne od predyspozycji psychicznych osób uczestniczących w procesie leczenia z pomocą džinnów.

Chamai był powszechnie używanym modlitewnikiem, a jednocześnie podstawowym rodzajem księgi religijnej. Zwykle wykonywano je w niewielkich rozmiarach, a ilość kart oscylowała pomiędzy kilkudziesięcioma

a trzystoma. Tatarzy korzystali z kilku rodzajów chamaiłów. Zawierały one modlitwy w języku arabskim lub starotureckim, z objaśnieniami po polsku lub białorusku. Istniały chamaiły służące do indywidualnego użytku, czyli do odmawiania codziennych modlitw; przeznaczone dla imamów tzw. chamamy mollińskie, zawierające modlitwy odświętne oraz ślubne i pogrzebowe; a także specjalne modlitewniki z formułami magicznymi oraz tablicami astrologicznymi dla wróżbiarzy; i z tekstami magiczno-lecznymi dla znachorów. Znałe są również przypadki występowania chamaiłów mieszanych, które zawierały treści z różnych rodzajów modlitewników (Szykiewicz 1935, s. 138-144; Tyszkiewicz 2002, s. 85; Drozd 1993, s. 48-62), co świadczyć może o pełnieniu przez ich właściciela łącznie kilku funkcji społecznych, w tym zwykle jedną z nich była religijna.

Tatarzy powszechnie dzielili przekonanie, że choroby, które ich dotykają, są następstwem przenikania do ciała ludzkiego złych duchów. W ich wierzeniach, wszelkie schorzenia powodowane były działalnością fierejów. Z ciała ludzkiego można było usunąć je przy pomocy magicznych rytuałów, które często polegały na połykaniu przez chorych kartek, na których wypisane były modlitwy lub wersety Koranu, albo okadzaniu nieszczęśników dymem z ich spalania (Z relacji...). Pisane były one w języku arabskim, więc najczęściej pozostawały niezrozumiałe nie tylko dla pacjenta, ale również i dla znachora.

Tatarzy mocno wierzyli w cudowną moc pisma arabskiego. Często sporządzali amulety, które miały ich uodparniać na działanie złych mocy oraz zabezpieczać przed chorobami lub uzdrawiać. Amulety mające usuwać różnego rodzaju choroby i dolegliwości nazywano duajkami. Były to kartki z konkretną modlitwą, przeznaczoną dla danej choroby lub dolegliwości. Natomiast amulety w postaci zwiniętych w rulony długich pasków papieru, na których zapisane były modlitwy, nazywano hramotkami. Zaszywano je w futerałkach robionych ze skóry lub tkaniny i noszono stale, przewieszane na rzemieniu lub tasemce od lewego ramienia pod prawą pachą. Rzadziej noszono je również w woreczkach zawieszanych na szyi. Hramotki były amuletami uniwersalnymi, chroniły przed wszelkimi chorobami, a także innymi niebezpieczeństwami. Dzieciom zakładano je zaraz po urodzeniu. Celem uaktywniania mocy zawartych w amuletach, co jakiś czas odczytywano modlitwy w nich zapisane (Z relacji...). W niektórych rejonach praktykowanie noszenia hramotek przetrwało do okresu międzywojennego. W latach 1924-1925 w Nowogródku hramotki sporządzał imam Emir Bajraszewski (Tyszkiewicz 2002, s. 67).

W oparciu o zapisywane modlitwy i wersety Koranu leczyli m.in. bracia Romuald i Maciej Bajrulewiczowie ze Studzianki, którzy znachorstwem zajmowali się dziedzicząc tę profesję po swoich przodkach. Maciej Bajrulewicz był również imamem tamtejszej parafii mużułmańskiej. Leczylili oni choroby nerwowe i psychiczne, ale także i paraliż (Hordejuk 2006, s. 20). Romuald Bajrulewicz był mężem matki ostatniej mieszkanki Studzianki pochodzenia tatarskiego Heleny Bandzarewicz, która tak wspominała jego osobę oraz jeden z epizodów jego uzdrowicielskiej praktyki: „Znachorem on takim był. Leczył też wariatów. Raz przywieźli takiego przywiązanego do wozu. Wszyscy się go bali. A on [Romuald Bajrulewicz] kazał odwiązać go. Oni go odwiązali, a on od razu wszedł na drabinę, która stała obok i tam siedzi na górze. A oni płaczą, co to teraz będzie, spadnie i zabije się. A Bajrulewicz mówi: „Nie, on tu zaraz ma koło mnie stanąć”. I on zszedł z tej drabiny i był już zdrowy! O tak było” (Melaniuk 2003). Przykład ten wskazuje na to, że istotne znaczenie miała więc nie tylko wiedza i umiejętności znachora, ale również jego osobowość, siła charakteru oraz stanowczość w postępowaniu. Doktor Adam Jaroński, jeden z lekarzy praktykujących w okresie międzywojennym w Sterdyni, wspominał z uznaniem o jakimś Tatarze, zawodowym znachorze z Hołubli w gminie Paprotnia, który cieszył się uznaniem tamtejszego ludu. Jak pisał Jaroński, Tatar ów „leczył gałkami z papieru, na których wypisane były po arabsku ustępy z Koranu. Pigułki te były bardzo pomocne w wielu cierpieniach” (Cyt. za Hordejuk 2006, s. 21). Jednak najlepiej było ustrzec się ich ingerencji w ludzkie ciało, zabezpieczając się przy pomocy różnorodnych zaklęć i modlitw. Opisy takich środków obronnych i czynności służących ich zastosowaniu znajdują się w wielu starych tatarskich księgach (Borawski 1986).

Znachorzy tatarscy uważani byli często przez lud za potężnych czarowników. Jeszcze w latach trzydziestych XX wieku Tatarzy zamieszkujący Lachowicze i Kleck opowiadali legendy o cudach czynionych przez imama Mortuzę, który w drugiej połowie XIX wieku rzekomo jeździł po osadach tatarskich na Litwie i leczył ludzi. Towarzyszyła mu sława nie tylko doskonałego uzdrowiciela, ale również potężnego czarownika. Sławnym czarownikiem był też imam ze Słonima, któremu lokalna tradycja przypisywała kontakty z siłami nieczystymi. Okoliczni chłopci białoruscy twierdzili, że mułła słonimski łapał włóczące się po bezdrożach fiereje i zmuszał je do świadczenia mu różnorodnych usług (Borawski 1986).

W społecznych obyczajach tatarskich, ze znachorstwem ściśle związana była magia. Stanowiła ona integralny element ich tradycyjnej medycyny. Ludzi, którzy się nią zajmowali Tatarzy nazywali fałdżejami. Słowo to w dosłownym tłumaczeniu z języka tureckiego oznaczało wróżbiarza. Rozróżniano dwie grupy fałdżejów. Pierwszą stanowili znachorzy niezawodowi. Grupę tę tworzyli najczęściej ludzie starsi, doświadczeni życiowo, znający ludzką naturę i jej skłonności do poddawania się wpływowi sił wyższych, a przy tym również dobrze obeznani z zielarstwem oraz orientujący się w zasadach liturgii islamskiej. Ich działania polegały głównie na pisaniu pacjentom karteczek z magicznymi formułami lub mużułmańskimi modlitwami oraz aplikowaniu wywarów i przecierów z ziół, a także oddziaływaniu, które współcześnie określić można mianem psychologicznego. Tatarzy w większości byli zdania, że bezpłatne leczenie jest uczynkiem miłym Allahowi. Jednak paradoksalnie

największym poważaniem i szacunkiem darzyli drugą grupę, którą tworzyli znachorzy zawodowi. Utrzymywali oni siebie i swoje rodziny ze środków uzyskiwanych za świadczone na rzecz lokalnej społeczności usługi uzdrowicielskie, chociaż nierzadko ich sława sięgała daleko poza miejsce ich zamieszkania. Tatarzy w zdecydowanej większości twierdzili, że negatywnie postrzegają uzdrowicieli pobierających opłaty, ale – wbrew tym deklaracjom – w rzeczywistości chętniej korzystali z ich usług, niż z leczenia u znachorów niezawodowych. Tatarzy uważali, że leczenie za pieniądze jest postępkiem nie tylko dalece grzesznym dla samego znachora, ale również dla niego wielce szkodliwym, gdyż złe duchy wypędzone z ciała pacjenta przechodzą na dzieci fałdżeja. Znachorzy zawodowi swoją profesję najczęściej przekazywali z pokolenia na pokolenie, a młodzi wiedzę i umiejętności dziedziczyli po przodkach jako życiowy kapitał (Kryczyński 1938).

Fundamentem szeregu stosowanych przez Tatarów praktyk magicznych służących uzdrawianiu była wiara, zarówno ze strony uzdrowicieli, jak i ich klientów, w wielki wpływ gwiazd na stan ludzkiego ciała i umysłu. Znachorzy tatarscy twierdzili, że znając nazwę gwiazdy, pod wpływem której znajduje się pacjent, mogą unieszkodliwić dręczącego go fiereja. Magiczną praktykę przepowiadania ludzkich losów, a także wpływania na nie, w oparciu o układy gwiazd, Tatarzy nazywali otwieraniem fału (etymologia tego słowa nie jest znana). Czynności związane z otwieraniem fału opierały się na wróżbach z Koranu lub horoskopu astrologicznego. Mogły one przebiegać wielorako, ale zwykle przyjmowały jedną z trzech głównych form, z których każda miała swoją nazwę. Pierwszą i najpopularniejszą metodą było otwarcie fału dwunastoplanetnego. Otwierano go według reguł zawartych w specjalnej księdze, którą dysponowali zawodowi znachorzy. Księga zawierała system kodów literowo-cyfrowych, na podstawie których każdą literę imienia pacjenta uzdrowiciele oznaczali odpowiednią cyfrą. Po dodaniu cyfr tworzących imię klienta, znachorzy odejmowali od uzyskanej sumy liczbę dwanaście. Uzyskany wynik odpowiadał konkretnej planecie oznaczonej daną cyfrą. Z jej aktualnego układu znachorzy odczytywali rokowania na wyzdrowienie pacjenta. Inną, równie popularną metodą było otwieranie fału alkoranicznego. Poprzedzało go odśpiewanie odpowiednich modlitw. Właściwą czynnością było otwarcie Koranu na przypadkowej stronie i odczytanie z niej litery rozpoczynającej tekst. Rokowania na wyzdrowienie pacjenta zależne były od ilości powtórzeń pierwszej litery w całym tekście. Trzecią z najpopularniejszych metod było otwieranie fału siedmioplanetnego, co miało na celu przede wszystkim ujawnienie imienia fiereja, który spowodował chorobę pacjenta. Znachor poznawszy imię złego ducha rozpoczynał leczenie. Choroby będące wynikiem wniknięcia z powietrzem do organizmu człowieka sił nieczystych leczono poprzez odczytywanie islamskich modlitw przy jednoczesnym dmuchaniu znachora na chorego, co miało spowodować zastąpienie sił nieczystych pozytywną energią pochodzącą od boga. Zwykle choroby oraz proste uroki leczono odymianiem. Był to zabieg najpowszechniej stosowany przez znachorów tatarskich. Uzdrowiciel spalał kartkę zawierającą modlitwy, która mogła pochodzić z modlitewnika lub być listkiem kory brzozy z wypisaną na niej, specjalnie zaczarowaną przez znachora modlitwą. Chory wdychał dym pochodzący ze spalanej kartki, a uzdrowiciel recytował odpowiednie formułki, zwykle były to również modlitwy. Innym wariantem otwierania fału siedmioplanetnego było leczenie, również przy pomocy kartek z wypisanymi formułami magicznymi, ale przebiegające nieco inaczej. Znachorzy wkładali kartki do naczynia z wodą, a kiedy pismo rozpuściło się, podawali choremu wodę do wypicia. Ten sposób uzdrowiciele najczęściej stosowali celem wyleczenia padaczki oraz dolegliwości objawiających się zawrotami głowy. Znachorzy tatarscy często specjalizowali się również w leczeniu zaburzeń umysłowych i chorób psychicznych i w swojej praktyce wykorzystywali metody polegające na otwieraniu fału. Ludność tatarska głęboko wierzyła, że przyczyną obłądki jest zawsze opętanie ludzkiej duszy przez fiereje, dlatego też pomieszczenie zmysłów określano często chorobą fierejską (Z relacji...). Złe duchy obarczane były powszechnie przez Tatarów winą za wszelkiego rodzaju zaburzenia, nie tylko o charakterze *stricte* zdrowotnym, ale również społecznym.

Podsumowanie i wnioski

Praktyki magiczne, jako elementy tradycyjnej medycyny Tatarów polskich, zaczęły zanikać w ich codziennym życiu dopiero w pierwszej ćwierci XX wieku. Najdłużej przetrwały one w konserwatywnych środowiskach wiejskich, które pozostawały odizolowane od nowoczesnych wpływów.

Badania przeprowadzone w obszarze tradycyjnej medycyny Tatarów polskich, a w szczególności w zakresie obecności w niej pierwiastka magicznego i jego roli, pozwoliły na stwierdzenie istnienia wieloaspektowych związków pomiędzy tatarską tradycyjną medycyną oraz stanowiącą jej integralną część specyficzną szamańską i mużułmańską magią a szeroko pojmowaną kulturą tej grupy etnicznej, dawniej i współcześnie. Badania pozwoliły również na zrekonstruowanie szeregu zapomnianych już metod i czynności uzdrawiających, pochodzących z zasobów wiedzy i praktyki tradycyjnej tatarskiej medycyny ludowej. Wyobrażenia dotyczące kwestii zdrowia i choroby oraz metod leczenia, obecne w świadomości tej grupy etnicznej – zarówno dawniej, jak i współcześnie – okazały się być obszernym katalogiem nierzadko bardzo złożonych obrzędów, rytuałów i zabiegów.

Medycyna ludowa obecna współcześnie w życiu Tatarów polskich, to konglomerat skomponowany z elementów tradycyjnych, w tym magicznych, zaczerpniętych z doświadczeń własnej grupy etnicznej; oraz nowoczesnych metod naukowych, opartych na wielokulturowej wiedzy globalnej (Appadurai 2005). Niektóre, trady-

cyjne sposoby leczenia chorób są jednak wciąż obecne w domowych praktykach medycznych, inne zastąpione są już trwale współczesnymi metodami. Szczególnie starsi przedstawiciele społeczności tatarskiej, wypełniając zwyczajowo przypisaną im rolę, propagują i utrwalają wielowiekowe tradycje medycyny ludowej, wraz ze wszystkimi jej mądrościami i całą zgromadzoną przez pokolenia wiedzą (Mead 1979). Aktualnie obrzędy niosące znamiona magii występują w kulturze Tatarów polskich tylko w formie szczątkowej i w zasadzie jedynie symbolicznie, zwykle w powiązaniu z ceremoniałem religijnym.

Literatura

1. Appadurai A. (2005), *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*. Wydawnictwo Universitas, Kraków.
2. Babbie E. (2004), *Badania społeczne w praktyce*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
3. Borawski P. (1981), *Folklor ludności tatarskiej na ziemiach polsko-litewskich*, „Przegląd Orientalistyczny”, nr 2 (118).
4. Borawski P. (1978), *Obrzędy i zwyczaje religijne Tatarów na ziemiach polskich*. „Buhemer”, nr 4.
5. P. Borawski (1983), Sytuacja prawna ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI-XVIII w.). „Acta Baltico-Slavica”, t. XV.
6. Borawski P. (1986), *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
7. Borawski P., Dubiński A. (1986), *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*. Wydawnictwo Iskry, Warszawa.
8. Bobrownicka M. (1996), *Symbioza kultur słowiańskich i niesłowiańskich w Europie Środkowej*. Wydawnictwo Universitas, Kraków.
9. Burszta W. J. (1998), *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*. Zys i S-ka, Poznań.
10. Drozd A. (1993), *Chamał Sobolewskiego*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t. I.
11. Dziekan M. (1993), *Arabia magica: wiedza tajemna u Arabów przed islamem*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
12. Górka O. (1935), *Uwagi orientacyjne o Tatarach polskich i obcych*. „Rocznik Tatarski”, t. II.
13. Hordejuk S. (2006), *Sytuacja społeczno-zawodowa Tatarów na Południowym Podlasiu w XVII-XX wieku*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. XIV.
14. Jasiewicz Z. (1983), *Tatarzy polscy. Grupa etniczna czy etnograficzna?* „Lud”, t. 64, 1980.
15. Kamocki J. (2000), *Zderzenie obyczajów i zwyczajów muzułmańskich Tatarów ze zwyczajami ludowymi chrześcijańskiej ludności polskiej*. W: *Orient w kulturze polskiej, materiały z sesji jubileuszowej z okazji 25-lecia Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie, 15-16 października 1998*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
16. Kołodziejczyk A. (1997), *Rozprawy i studia z dziejów Tatarów litewsko-polskich i islamu w Polsce XVII-XX wieku. W 600-lecie osadnictwa tatarskiego na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wydawnictwo WSRP, Siedlce.
17. Kryczyński S. (1984), *Kronika wojenna Tatarów litewskich*. „Przegląd Humanistyczny”, 1984, nr 2.
18. Kryczyński S. (1938), *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*. „Rocznik Tatarski”, t. II.
19. Kryczyński L. (1935), *Tatarzy polscy a Wschód muzułmański*, „Rocznik Tatarski”, t. II.
20. Levi-Strauss C. (2001), *Miejsce antropologii wśród nauk społecznych*. W: *Wiedza o kulturze. Antropologia kultury*, red. A. Mencwel. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
21. Mead M. (1979), *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
22. Melaniuk M. (2003), *Tatarzy na Podlasiu* (on line), dostępny w World Wide Web: <http://www.ornatowski.com/lib/tatarzy-podlasie.html> (dostęp 10.05.2012 r.).
23. Miśkiewicz A. (1990), *Tatarzy polscy 1918-1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
24. Pałubicki W. (1996), *Etniczno-religijna mniejszość Tatarów polskich. Tradycja i przemiany*. W: *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
25. Sobczak J. (1984), *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
26. Sobczak J. (1987), *Tatarzy w służbie Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i w XVIII w. Studium historyczno-prawne*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. XXXIX.
27. Szynkiewicz J. (1935), *Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie*, „Rocznik Tatarski”, t. II.
28. Talko-Hrybiewicz J. (1924), *Muślimowie, czyli tak zwani Tatarzy litewscy*. KSW, Kraków.
29. Tyszkiewicz J. (1989), *Tatarzy na Litwie i w Polsce*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
30. Tyszkiewicz J. (2002), *Tatarzy w Polsce i Europie. Fragment dziejów*. WSH, Pułtusk.

THE MAGICAL COMPONENT IN THE TRADITIONAL MEDICINE OF POLISH TATARS

Human and Health, Issue 1 (VI), 2012

Ernest Szum

The John Paul II Catholic University of Lublin

Abstract: The article presents the results of qualitative studies of the contemporary culture of the community of Polish Tatars in terms of ethno-methodology. Traditional elements of the national culture of the community of Polish Tatars were presented in a functional-structural perspective against the backdrop of a general portrayal of this ethnic group and the history of the presence and multifaceted activities of the Tatars on the Polish soil. The article presents the interconnectedness of magical and medical elements in the traditional healing practices of the Tatars inhabiting the Polish territories. The text also points to relations between the national culture of the Polish (historically, Polish-Lithuanian) Tatars with the national Polish culture, and the integration of parts of both of these components.

Key words: Polish Tatars, traditional medicine, folk magic, beliefs and legends, ethnology, cultural anthropology, sociology of health and disease, sociology of medicine

Introduction

The World Health Organisation (WHO) defines traditional medicine as *“the sum total of the knowledge, skills, and practices based on the theories, beliefs, and experiences indigenous to different cultures, whether explicable or not, used in the maintenance of health as well as in the prevention, diagnosis, improvement or treatment of physical and mental illness”*¹. The position adopted by the WHO also points to the fact that knowledge, which is the essence of traditional medicine, and skills regarding traditional healing methods, are being passed on from one generation to another, and they include herbal healing, the use of products of natural origins, and healing magic and methods of treatment which may not be explained by contemporary medicine. This definition of natural medicine, interchangeably referred to as folk medicine, not only allows the study of ancient healing methods but it is also open to new – natural and semi-natural – methods of treatment. In this perspective traditional medicine is not only a limited set of knowledge, a relic of the past, but a continually-progressing segment of folk knowledge, constantly broadened to include new techniques of healthcare.

It is a paradigm of modern ethnology and cultural anthropology that there is a correlation between culture and the whole of the social life of the researched group, and it is the main task of ethnological sciences to prove its cultural specifics (Burszta 1998, pp. 11-16). Tatar-related issues give ethnographers and cultural anthropologists, and representatives of related social sciences, the possibility to variously direct their research (Levi-Strauss 2001, pp. 50-57). It is possible to work with the aim of gathering the biggest possible amount of facts from the field of the culture and social life of the Tatars, or to aim at the creation of a cultural-pattern model for this ethnic group. Nonetheless, such a pattern, constructed in contemporary times, would always be, to a larger or smaller degree, *“the residue of once extremely rich and vivid customs”* (Borawski 1978, pp. 65).

The materials and methods of the research

It is the aim of the research conducted on the community of the Polish Tatars to conclude the existence (or the lack) of connections between Tatar traditional folk medicine, with its specific shaman magic being its integral component, and the widely-understood culture of this ethnic group, in the past and contemporarily.

The research was conducted more as a continuum – in two cycles repeated one year after another during the Sabantuj festival in Kruszyniany in the years 2010 and 2011. Events related to the celebration of this festival are attended by Tatars travelling from all communities of this ethnic group. The surveyed representatives of the Tatar population in a great majority came from Podlasie, but there were among them representatives of other smaller communities of this ethnic group. The choice of those surveyed was random.

For the conduct of research the poll method and the technique of free interviews were applied. The method fits in with the tradition of quantitative research, well grounded in empirical material, so it involves an array of theoretical and methodological premises regarding the conducting of the research, from the preparatory stage up to preparing studies based on materials gathered on site (Babbie 2004). The description and the structural and functional analysis of the issues which are the subject of this research project were supplemented with descriptions and historical studies.

¹ *An extended definition is available on the WHO website, World Wide Web: <http://www.who.int/medicines/areas/traditional/en/index.html> (accessed on 10.05.2012 r.).

An outline of the history of the Tatars inhabiting the Polish territories

The Tatars are one of those nations which do not have their own country. Currently, they form an ethnic group and a religious community (Jasiewicz 1980, pp. 145-158 - compare Borawski 1983, pp. 133-167), as well as an ethnic minority in populations of several Eastern European countries (Bobrownicka 1996).

The fight for the "legacy" of one of the greatest conquerors in the world's history – Genghis Khan, i.e. the power of the Golden Horde, led to the disintegration of the State into many Khanates, of which The Crimean Khanate was the one which lasted the longest, surrendering to Russia as late as in the year 1783. In the 20th Century Crimean Tatars tried to fight for independence, but their efforts failed. In 1944, accused by the Soviet authorities of having collaborated with the Germans, they were brutally pacified and forcefully moved to a far region of the Soviet Union. In the last decade of the 20th Century many of them came back and the Crimea now has autonomy within the Ukrainian State. The Republic of Tatarstan, in turn, has gained the status of an entity within the Russian Federation. Contemporarily, Tatars are the most numerous living in Russia, Belarus, Ukraine, Lithuania and Poland. In Poland they are perceived as a frontier community on the Eastern outskirts of the country. A decisive majority of them are Muslims, but some are followers of the Eastern Orthodox Church (Tyszkiewicz 2002; Kołodziejczyk 1997).

The first Tatar settlers appeared on Polish soil at the end of 14th Century. In the 16th Century they settled on the territory of the Great Duchy of Lithuania, and from the 17th Century onwards, also in the Kingdom of Poland (Kryczyński 1938; Tyszkiewicz 1989). Their traditional occupation was warfare. Tatars arriving in the Great Duchy of Lithuania were most commonly escapees from the Golden Horde or from the Crimea, quite often belonging to the elders and representatives of aristocratic families. They were willingly welcomed by Prince Vitold and settled on the Polish soil as a community obliged to perform military service. In return for their dedication as soldiers, Tatar families received gentry's coats of arms and land allowances. The social stratification and – related to it - the economic structure of the Tatar population was much differentiated. Together with the elites - "Hospodar" (meaning: host, ruler) Tatars - originating from the aristocratic elders, Tatar Cossacks and the descendants of enslaved prisoners of war also arrived in Lithuania. A separate mini-community was formed by city-dwelling Tatars settled in cities and in the suburbs, not covered by the privileges granted by the Kings and Sejms. They paid poll tax and worked as craftsmen, mainly dealing with tanning and trading – most commonly horse-trading, and were employed as carters and gardeners. The groups of settlers were also enlarged by Tartar prisoners of war who were settled in Tartar villages in Lithuania, where they mainly dealt with farming (Sobczak 1984). Tartar emigration had its peak time in the 1430s and the last groups of emigrants came to the territory of the Great Duchy of Lithuania at the beginning of the 16th Century. The lands of the Great Duchy of Lithuania were then populated by around three and a half thousand Tatars. At the turn of the 16th Century the first Tatar units appeared in the Polish-Lithuanian military – the Tartar Cossacks. As a result of the wars with Moscow some of the Tatars moved to noblemen's estates in Ukraine. Tatar Cossacks often worked as bodyguards for diplomats or couriers, or members of noblemen's militias. In the second half of the 17th Century and in the 18th Century part of the Tatar gentry were quickly Polonised and they also to a certain degree yielded to Belarusian influence (Sobczak 1987, pp. 41-69; Tyszkiewicz 1989).

Tatars settled in the Polish-Lithuanian Commonwealth thought, spoke and wrote of themselves only with reference to the dynasties, and never in geographical terms. Among themselves or speaking about themselves they did not mention the name of any State because their attitude to the State, as such, was indifferent. Tatars appeared on Polish and Lithuanian soils as a result of entering personal relations with the Jagiellonian dynasty, and not as a result of the occurrence of their formal relations with the Polish-Lithuanian State (Górka 1935, p. 156).

In the second half of the 17th Century the Tatars settled on the Polish-Lithuanian territories gradually lost their language and many customs. They used the Polish or Russian languages, only in prayers reverting to Arabic. They commonly Polonised their family names and became more and more assimilated with the locals. In Poland in the period between the World War the term "Polish Tatars" became popular, with reference to Tatars inhabiting the former territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Yet this was not a precise term, as already at that time most of them lived in Lithuania and up to the end of the Great War they were referred to as Lithuanian Tatars or Muślimi (Talko-Hrybiewicz 1924; Miśkiewicz 1990). The Tatars currently living in Poland are usually referred to as Polish Tatars, which is fully justified by the high degree of their Polonisation, and for historic references - Polish – Lithuanian Tatars. (Pałubicki 1996, p. 81).

In common awareness the belief has become popular in the dedication of Polish Tatars to their adoptive homeland, largely resulting from the fact of their dedicated military service, first in the Lithuanian, then in Polish-Lithuanian, and finally - in the period between the World Wars - in the Polish military forces. (Kryczyński 1984; Borawski 1986; Borawski, Dubiński 1986). Yet, based on historical sources it should be noted that this belief is challenged by the so-called "Lipkowie/Lipqa (Lithuanian Tatars) treason", by Tatars willingly referred to, in a less derogatory term, as the Lipkowie rebellion (Borawski, Dubiński 1986; Kołodziejczyk 1997; Tyszkiewicz 1989).

The privileges gained by the "Hospodar" Tatars – leaders of the Tatar community – have guaranteed the survival of the whole nation as a separate social and ethnic group, and the preservation, to some degree, of their autonomy and the freedom to practise the Muslim religion, both at the times of the 1st Republic of Poland (I Rzeczpospolita), and in the Poland renewed after the times of the partitions. In the period between the World Wars in Poland there were around five and a half thousand Tatars who lived primarily in the following provinces: of Vilnius, Novgorod and Białystok. (Borawski, Dubiński 1986, pp. 5-6). During World War II the Tatars suffered heavy losses to their social structure, which were especially high among the intelligentsia. As a result of the change of borders, only two Tatar villages remained on the territory of Poland – Bohoniki and Kruszyniany, both located in Podlasie (currently in Podlaskie Province). There are also Tatar communities in Białystok and Sokółka, and much less visible ones in Gdansk, Warsaw and Gorzów Wielkopolski. Currently new, Tatar settlements are almost entirely limited to Podlasie. Dispersed Tatars also live in various parts of the country, more and more often being Polonised. Now Polish Tatars live as a diaspora of around three thousand persons (Tyszkiewicz 2002). In a great majority they are Muslims but some of them are followers of the Eastern Orthodox Church. Up to this day Tatars have preserved their distinct religion, as well as their national culture, tradition and customs.

Magic – religious beliefs and traditional-medicine treatments based on them

The category of magical and religious rituals and traditional-medicine treatments based on them practised by the Polish Tatars include methods of treatment using magic or religion for healing purposes. The catalogue of this category is not maybe very extensive but very interesting.

In the former Republic of Poland the services of Tatar iatromantises, called *siufkacz*, were often used by Polish and Lithuanian Christians. In the 16th and 17th Centuries many Polish and Lithuanian nobles had Tatars in their service taken prisoners during the numerous wars at that time, who were used as iatromantises, healers or magicians but also fortune-tellers, called *fałdżej* (Borawski, Dubiński 1986; Kołodziejczyk 1997; Tyszkiewicz 1989).

The belief, existing in traditional populations' life, in supernatural powers, and in ghosts, has been sanctioned by the Quran (although Tatars' Islam is not the same as that in the Middle East, it contains many deviations from its original version - Sunni Islam - as a result of influence by Christian neighbours). (Kamocki 2000, s. 139; Kryczyński 1935; Dziekan 1993). The Prophet Muhammad acknowledged the existence of demons and he declared them enemies of Allah. Jinns were the exception – the demons converted to Islam who were supposed to help holy men, including iatromantises in making miracles. The Tatars living on Polish and Lithuanian soil, especially in villages and hamlets, as late as in 1930s believed in ghosts (Kryczyński 1938). The magical practices developing on the basis of the beliefs or superstitions of Tatars featured prominently in their folklore.

The world of Tatars' beliefs was inhabited by a whole set of various ghosts. Good ghosts and evil ones were distinguished. The good ones included the already-mentioned jinns, and the evil ones, *fiereys* (demons). In the beliefs of the Tatars in the world was especially full of *fiereys* who were the enemies of men. They could take on the shape of people, animals or monsters from out of this world. The ghosts lived in wastelands, on marshlands, in forests, at cemeteries, in deserted temples and other unpopulated places. In the vicinity of such places Tatars were especially careful and vigilant, but the best solution was to say an appropriate magic phrase or a prayer. *Fiereys* left their lairs at dusk when people usually had already said their evening prayers. At night it was dangerous to say their name or even think about them. (From relations gathered during the celebrations of the Muslim festival of Sabantuj in Kruszyniany in the years 2010 and 2011 [hereinafter: From relations...]). From among all *fiereys*, Tatars were most afraid of devils because they were believed to be the most dangerous ones. The devils had their names, such as Iblis. They usually appeared in human shape, as they often stayed among humans, lurking in wait for the souls of dying men. In Tatar legends and stores the motif is quite common of a struggle between good jinns and devils at the deathbed of a sick person. (Borawski 1981, pp. 113-128).

In the beliefs of Tatars, Tatar iatromantises, also referred to as magicians, called out jinns, who not only obeyed the requests of iatromantises for the recuperation of the infirm, but they also often took care of healthy people. All this happened like this - a client came to a iatromantis and sat in a circle lined up by prayer books called *hamail*; then he prayed to Allah so that He would send good ghosts who had promised the client to protect him (From relations...) In such cases, deep faith of the client was required in the supernatural powers of the iatromantis and an equally-high degree of being prone to suggestions. The healing to a great extent depended on the psychological predispositions of the participant in the jinns-assisted healing process.

The *hamail* was a commonly-used prayer book and also a basic type of a religious book. They were usually made in small sizes and the number of pages was between a few tens and three hundred. Tatars used several types of *hamails*. They included prayers in Arabic or Old Turkish with explanations in Polish or Belarusian, There were *hamails* used for the individual, i.e. for saying daily prayers, those designed for imams – the *mollin hamams*, those including holiday prayers and prayers for weddings and funerals, as well as special prayer books with magic phrases and astrological tables for fortune tellers, and with magic-healing texts for iatromantises.

Cases are also known of mixed-type hamails including contents taken from various prayer books (Szyrkiewicz 1935, pp. 138-144; Tyszkiewicz 2002, p. 85; Drozd 1993, pp. 48-62), which might certify that their owner has jointly carried out a few social functions, one of which was usually religious.

Tatars commonly shared the belief that illnesses that bothered people resulted from penetration of a human body by evil ghosts. In their beliefs, all illnesses were brought about by acts of the fiereys. It was possible to remove them from the human body with the use of magical rituals, which often consisted in the swallowing by the infirm of pieces of paper with prayers or verses from The Quran, or in incensing the sufferer with smoke coming from them. (From relations...) They were written in Arabic so they most often remained incomprehensible, not only for the patient but also for the iatromantis.

Tatars strongly believed in the magic powers of Arabic script. They often prepared amulets which were intended to make them more immune to the acts of evil powers and protect them against diseases, or heal them. Amulets designed to remove various diseases and ailments were called duajki. These were pieces of paper with a specific prayer assigned to a given illness or ailment. In turn, amulets in the form of rolled-up long strips of paper with prayers written on them were called hramotki [from Ukrainian or Belarusian – something written]. They were sewn into small holders made of leather or fabric and they were worn all the time hanging on a leather thong or a fabric strip running from the left shoulder and under the right armpit. More rarely they were also worn in small bags hanging on the neck.

Hramotki were universal amulets; they protected against all types of diseases and other threats. Children had them put on just after they were born. To activate the power enclosed in the amulets from time to time the prayers written on them were read (From relations...). In some regions the practice of wearing hramotki lived on until the period between the Wars. In the years 1924-25 in Nowogródek hramotki were being made by imam Emir Bajraszewski (Tyszkiewicz 2002, p. 67).

Treatment based on written prayers and verses from the Quran was provided, among others, by brothers Romuald and Maciej Bajrulewicz from Studzianka, who practised this profession having inherited it from their ancestors. Maciej Bajrulewicz was also an imam of the local Muslim congregation. They treated nervous and mental diseases, and paralysis (Hordejuk 2006, p. 20). Romuald Bajrulewicz was married to the mother of the last inhabitant of Studzianka of Tatar origins, Helena Bandzarewicz, who retold the story of him and one of the episodes of his healing practice: "He was such an iatromantis. He cured madmen, too. On one occasion a fellow was brought to him tied up to a wagon. Everybody was frightened of him. And he [Romuald Bajrulewicz] told them to untie him. They untied him and he straight away climbed a ladder. They cried *"What's going to happen now? He's going to fall and kill himself"*. And Bajrulewicz said *"No, he has to stand next to me right now"*. And he came down that ladder and right away he was cured. This is what happened." (Melaniuk 2003). This example points out to the fact that what mattered were not only the knowledge or the skills of the iatromantis, but also his personality, the strength of his character and firm conduct. Doctor Adam Jaroński, a physician practising in the period between the World Wars in Sterdynia, with appreciation recollected one Tatar, a professional iatromantis in Hołubnia in the Paprotnia commune, who was highly esteemed by the local villagers. As reported by Jaroński, the Tatar *"healed with balls of paper with passages from the Quran written on it in Arabic. The tablets were helpful in a lot of suffering"* (Quoted after Hordejuk 2006, p. 21). Yet it was the best solution to prevent their integration in the human body by protecting oneself with the help of various incantations and prayers. Descriptions of such preventive measures and activities meant to guarantee their proper application are present in many old Tatar books (Borawski 1986).

Tatar iatromantis were often viewed by commoners as powerful sorcerers. As late as in the 1930s Tatars who lived in Lachowicze and Kleck told legends about the miracles made by Imam Mortuza, who in the second part of the 19th Century was said to circulate Tatar hamlets in Lithuania and heal people. He enjoyed the fame not only as an amazing healer but also a powerful sorcerer. The imam from Słonim was also a powerful sorcerer whom the local tradition attributed with dealing with the devil's powers. Local peasants maintained that the mullah from Słonim caught fiereys wandering off the beaten track and forced them to provide him with numerous services (Borawski 1986).

In social Tatar customs iatromancy was strongly related to magic. The latter was an integral part of their traditional medicine. People who dealt with it were called fawdjeys. This word in direct translation from Turkish meant a fortune teller. Two groups of fawdjeys were recognised. The first one was comprised of non-professional fawdjeys. The group was most commonly made up of elderly people with difficult life experience, familiar with human nature and its tendencies to submit themselves to the influence of higher powers, and at the same time well familiar with herbal treatments and with some knowledge of the principles of Muslim liturgy. Their activities mainly consisted of filling in pieces of paper for their clients with magic phrases or Muslim prayers and applying herbal decoctions and pomaces, and in what we would call psychological assistance. Tatars in their majority were of the opinion that the free-of-charge provision of treatment was an act appreciated by Allah. Yet, by way of paradox, the highest appreciation was given to the other group, composed of professional healers. They supported themselves and their families from the funds obtained in return for the healing services provided to local communities, although quite frequently their fame reached out to places far away from their place of residence. In the majority Ta-

tars maintained that they had a negative opinion of healers collecting charges, but – contrary to their declarations – in fact they more willingly used their services than the treatment from non-professional iatromantises. Tatars believed that healing for money was an act not only very sinful for the iatromantis himself but also very harmful to him, as the evil spirits chased out of the patients' body moved on to the fawdjej's children. Professional iatromantises most commonly passed on their profession from generation to generation, and the young ones inherited the knowledge and skills from their ancestors, as their life capital (Kryczyński 1938).

A number of the magic practices used by Tatars aimed at healing were based on the faith of both the healers and their clients in the potent influence of the stars on human bodies and minds. Tatar healers maintained that knowing the name of the star under the influence of which the patient was meant they could render the fieriey bothering him harmless. The magic practice of foretelling human fates and influencing them Tatars called opening the faw (the etymology of this word is unknown). Activities related to opening the faw were based on fortune telling from the Quran or from an astrological horoscope. They may have proceeded in various ways but usually they took one of three main forms, each of them having its own name. The first and the most popular one was opening the 12-planet faw, opened according to the rules included in a special book in the possession of professional iatromantises. The book included a system of letters and digit codes, on the basis of which every letter in the patient's name was assigned the appropriate letter by the iatromantises. After the numbers making up the clients name were added up, the iatromantises subtracted 12 from the obtained total. The result corresponded to the particular planet marked with the number. From the planet's current position the iatromantises read information about the prospects for the patient's recuperation. Another equally-popular method was to open the Al-Quranic faw. This was done following the singing of the appropriate prayers. The proper activity consisted of opening the Quran at a random page and reading the letter starting the text on that page. Prospects for recuperation depended on the number of repetitions of this first letter in the whole text. The third of the most popular methods was opening the 7-planet faw, primarily aimed at disclosing the name of the fieriey that had caused the patient's illness. Having learnt the name of the fieriey the iatromantis started the healing. Diseases resulting from the injection of an evil ghost into the body, together with air, were cured by reading out Muslim prayers while the iatromantis blew on the patient, who was supposed to replace the evil ghost with positive energy coming from God. Normal diseases and simple spells were cured by incensing. This was the most popular treatment applied by Tatar iatromantises. The healer burned a piece of paper containing the prayer which could have come from a prayer book or could be a strip of birch bark with a prayer written on it on which the iatromantis had cast a spell. The sick person inhaled the smoke coming from the burnt piece of paper and the iatromantis recited the appropriate formula, and usually these were also prayers. Another variation of opening the 7-planet faw was treatment, also with the help of pieces of paper with magic phrases written on them, but it proceeded in a slightly different way. Iatromantises put the pieces of paper into water and when the writing had dissolved they gave the water to the sick person to drink. This way was most commonly applied in order to cure epilepsy and ailments manifesting themselves in vertigos.

Tatar iatromantises often specialised themselves also in curing mental disorders and mental illnesses and in their practice they used methods consisting of opening the faw. Tatar nationals deeply believed that paranoia was always caused by possession of a human soul by fierieys that is insanity was often referred to as a fieriey disease. (From relations....) Evil ghosts were commonly blamed by Tatars for all types of disorders, not only strictly health-related, but also of a social character.

Summary and conclusions

Magic practices as components of the traditional medicine of Polish Tatars started disappearing from their everyday life as late as in the first quarter of the 20th Century. They survived for the longest period of time in conservative rural communities which remained isolated from modern influence.

The research conducted into the field of the traditional medicine of Polish Tatars, especially with regard to the presence of a magic component in it, and its role has allowed them to identify the existence of multifaceted relations between Tatar traditional medicine with specific shaman, Muslim magic being its integral component and the widely-perceived culture of this ethnic group in the past and contemporarily. The research project has also allowed the reconstruction of a number of already-forgotten healing methods and acts originating from the wealth of knowledge and practices of traditional Tatar folk medicine. Assumptions regarding the issues of health and illness and the methods of their treatment, present in the collective awareness of this ethnic group – both in the past and contemporarily – have proven to be a wide catalogue of often very complex customs, rituals and practices.

Folk medicine present in the lives of Polish Tatars is a conglomerate composed of traditional elements, including magic ones, taken from the experiences of their own ethnic group, and modern scientific methods based on multicultural global knowledge. (Appadurai 2005). Some of the traditional methods of disease treatment are, nonetheless still present in home-use medical practices, whereas others were permanently replaced by modern

methods. Especially some older representatives of the Tatar community, fulfilling the role customarily assigned to them, propagate and preserve multi-centuries long traditions of folk medicine, together with its wisdom and the knowledge gathered by generations (Mead 1979).

Currently rituals bearing the characteristics of magic appear in the culture of Polish Tatars in fragmentary forms and in practice only in a symbolic way, usually in connection with religious ceremonies.

References

1. Appadurai A. (2005), *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*. Wydawnictwo Universitas, Kraków.
2. Babbie E. (2004), *Badania społeczne w praktyce*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
3. Borawski P. (1981), *Folklor ludności tatarskiej na ziemiach polsko-litewskich*, „Przegląd Orientalistyczny”, nr 2 (118).
4. Borawski P. (1978), *Obrzędy i zwyczaje religijne Tatarów na ziemiach polskich*. „Buhemer”, nr 4.
5. P. Borawski (1983), Sytuacja prawna ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI-XVIII w.). „Acta Baltico-Slavica”, t. XV.
6. Borawski P. (1986), *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
7. Borawski P., Dubiński A. (1986), *Tatarzy polscy. Dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*. Wydawnictwo Iskry, Warszawa.
8. Bobrownicka M. (1996), *Symbioza kultur słowiańskich i niesłowiańskich w Europie Środkowej*. Wydawnictwo Universitas, Kraków.
9. Burszta W. J. (1998), *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*. Zys i S-ka, Poznań.
10. Drozd A. (1993), *Chamał Sobolewskiego*, „Rocznik Tatarów Polskich”, t. I.
11. Dziekan M. (1993), *Arabia magica: wiedza tajemna u Arabów przed islamem*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
12. Górka O. (1935), *Uwagi orientacyjne o Tatarach polskich i obcych*. „Rocznik Tatarski”, t. II.
13. Hordejuk S. (2006), *Sytuacja społeczno-zawodowa Tatarów na Południowym Podlasiu w XVII-XX wieku*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. XIV.
14. Jasiewicz Z. (1983), *Tatarzy polscy. Grupa etniczna czy etnograficzna?* „Lud”, t. 64, 1980.
15. Kamocki J. (2000), *Zderzenie obyczajów i zwyczajów muzułmańskich Tatarów ze zwyczajami ludowymi chrześcijańskiej ludności polskiej*. W: *Orient w kulturze polskiej, materiały z sesji jubileuszowej z okazji 25-lecia Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie, 15-16 października 1998*. Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
16. Kołodziejczyk A. (1997), *Rozprawy i studia z dziejów Tatarów litewsko-polskich i islamu w Polsce XVII-XX wieku. W 600-lecie osadnictwa tatarskiego na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wydawnictwo WSRP, Siedlce.
17. Kryczyński S. (1984), *Kronika wojenna Tatarów litewskich*. „Przegląd Humanistyczny”, 1984, nr 2.
18. Kryczyński S. (1938), *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*. „Rocznik Tatarski”, t. II.
19. Kryczyński L. (1935), *Tatarzy polscy a Wschód muzułmański*, „Rocznik Tatarski”, t. II.
20. Levi-Strauss C. (2001), *Miejsce antropologii wśród nauk społecznych*. W: *Wiedza o kulturze. Antropologia kultury*, red. A. Mencwel. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
21. Mead M. (1979), *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
22. Melaniuk M. (2003), *Tatarzy na Podlasiu* (on line), dostępny w World Wide Web: <http://www.ornatowski.com/lib/tatarzy-podlasie.html> (dostęp 10.05.2012 r.).
23. Miśkiewicz A. (1990), *Tatarzy polscy 1918-1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
24. Pałubicki W. (1996), *Etniczno-religijna mniejszość Tatarów polskich. Tradycja i przemiany*. W: *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
25. Sobczak J. (1984), *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
26. Sobczak J. (1987), *Tatarzy w służbie Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i w XVIII w. Studium historyczno-prawne*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. XXXIX.
27. Szynkiewicz J. (1935), *Literatura religijna Tatarów litewskich i jej pochodzenie*, „Rocznik Tatarski”, t. II.
28. Talko-Hrybiewicz J. (1924), *Muślimowie, czyli tak zwani Tatarzy litewscy*. KSW, Kraków.
29. Tyszkiewicz J. (1989), *Tatarzy na Litwie i w Polsce*. Wydawnictwo PWN, Warszawa.
30. Tyszkiewicz J. (2002), *Tatarzy w Polsce i Europie. Fragment dziejów*. WSH, Pułtusk.